

Poznań, 14.03.2016 r.

dr hab. Alina Zajadacz, prof. UAM
Katedra Turystyki i Rekreacji
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
ul. Dzięgielowa 27
61-680 Poznań

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Kociszewskiego

pt. „Oferta turystyczna dla seniorów – jej istota i społeczno-geograficzne uwarunkowania”

wykonanej pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Durydiwki

1. Charakterystyka formalna rozprawy

Recenzja została przygotowana na prośbę Rady Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 21 stycznia 2016 r., dotyczy rozprawy doktorskiej, opracowanej w zakresie Nauk o Ziemi (dyscyplina geografia), w Zakładzie Geografii Turyzmu i Rekreacji Uniwersytetu Warszawskiego. Praca liczy 290 stron i obejmuje pięć rozdziałów (zawierających 39 tabel, 50 rycin); 21,5 strony spisu literatury (472 pozycje, w tym 379 polskojęzycznych, 92 anglojęzyczne i 1 w języku rosyjskim); spis: adresów internetowych, tabel oraz rycin. Zamieszczono w niej także dwa załączniki (formularze pytań zawartych w stosowanej ankiecie oraz w indywidualnych wywiadach pogłębionych). W rozprawie nie uwzględniono spisu załączników, ponadto brak jest streszczenia w języku angielskim. Struktura pracy jest uporządkowana. Zawiera „Wstęp” przedstawiający założenia pracy, trzy główne rozdziały (których tytuły zostały jasno sformułowane i korespondują z tytułem dysertacji) oraz „Podsumowanie”, obejmujące wnioski końcowe.

2. Omówienie Rozprawy

Pan mgr Piotr Kociszewski podjął aktualny i istotny z punktu widzenia potrzeb społecznych temat, związany z: (1) obserwowanymi zmianami demograficznymi społeczeństwa europejskiego oraz postrzegania starości (od „demografii apokaliptycznej” w kierunku koncepcji „aktywnego starzenia

się”), (2) prawem powszechnego dostępu do turystyki, jak również (3) trendami występującymi na współczesnym rynku turystycznym w zakresie personalizacji usług. Praca odnosi się do aktualnych problemów geografii turystyki, zawiera szeroki przegląd literatury adekwatny do podjętego tematu, jak również cechuje się nowatorskim podejściem opartym na wynikach własnych badań Autora, skoncentrowanych na społeczno-geograficznych uwarunkowaniach rozwoju turystyki osób starszych.

W rozdziale zatytułowanym „**Wstęp**” Doktorant przedstawił w sposób logiczny i przekonujący potrzebę podjęcia problematyki badań, sformułował cele pracy i metody badań oraz nakreślił strukturę opracowania. Za zasadniczy cel pracy przyjęto „rozpoznanie specyfiki oraz charakterystykę zjawiska turystyki seniorów i oferty turystycznej dla seniorów, ze szczególnym uwzględnieniem istoty oraz społeczno-geograficznych uwarunkowań jej powstania” (str. 10). Realizacja tego celu została zaplanowana w czterech etapach, określonych jako cele szczegółowe, ze zwróceniem uwagi na ich aspekt poznawczy oraz aplikacyjny.

Podjęty problem badań został sformułowany w pytaniu: „jak w miarę wzrastającego popytu konsumpcyjnego seniorów na usługi turystyczne powinna być zaprojektowana oferta turystyczna, aby właściwie odpowiedzieć na potrzeby i zainteresowania osób starszych?” (str. 10). Szczegółowe problemy badań przedstawiono w formie zagadnień, nie sprecyzowano natomiast hipotez oraz zakresu czasowego i przestrzennego badań. Autor poinformował jedynie, że badania będą prowadzone w „wybranych miastach Polski” (str. 10), nie wyjaśnił natomiast, dlaczego zostało pominięte rozpoznanie popytu turystycznego seniorów zamieszkujących np. tereny wiejskie.

Opis metod badań Doktorant rozpoczął od wyjaśnienia elementarnego terminu, jakim jest metoda, dalej przedstawił etapy procesu badawczego, w tym znaczenie konceptualizacji kluczowych pojęć (ryc. 4). Wskazał źródła wykorzystanych w pracy danych, stosując podział na dane „zastane” oraz „wywołane”. Jeśli przyjmiemy, że dane „zastane” stanowią materiały wtórne, natomiast „wywołane” przez badacza – informacje pierwotne, to do niezrozumiałych należy stwierdzenie „Dane wtórne zostały wywołane przede wszystkim dzięki metodzie badań sondażowych...” (str. 15). Poza tym taki sposób opisu zbytecznie komplikuje przekaz treści. Autor w przeprowadzonych badaniach wykorzystał popularne metody z zakresu badań społecznych, takie jak: ankiety, wywiady indywidualne pogłębione (IDI) oraz obserwacja uczestnicząca (PAR).

W końcowej części wstępu nakreślono strukturę opracowania, przedstawiając streszczenie poszczególnych rozdziałów. W części tej – z jednej strony podsumowującej główne założenia pracy, a z drugiej prowadzącej do rozwinięcia podjętej problematyki – wskazane byłoby zamieszczenie schematu badań w ujęciu kompletnym, tj. z ukazaniem problemu, celu, etapów badań, stosowanych metod, jak i efektów końcowych. Tytuł ryciny „Schemat pracy” (ryc. 2, str. 9) nie jest adekwatny

do jej treści, ponieważ prezentuje ona jedynie przyjęte cele badań. Uzupełnienie schematu o pozostałe, istotne elementy i etapy procesu badań ułatwiłoby czytelnikowi „poruszanie się” po obszernym opracowaniu.

Rozdział 1. obejmuje przegląd literatury z zakresu „**problemu starzenia się ludności i jego konsekwencji w badaniach geograficznych**”. Podjęto w nim próbę zdefiniowania podstawowych pojęć, takich jak: starzenie się i starość. Autor omówił cechy charakterystyczne dla tego etapu życia, zwracając uwagę zarówno na problemy i stereotypy z nim związane, przytaczając za Gee i Gutmanem (2000) aksjomaty „demografii apokaliptycznej”, jak i na „pozytywne oblicza starości”. Dyskusji poddano także określenia „człowieka starszego”, „człowieka starego”, emeryta i seniora, zwracając uwagę na ewolucję znaczenia tych określeń, widoczną zwłaszcza we wzroście popularności słowa senior, które pierwotnie oznaczało „starszy w rodzinie” (a więc było warunkowane występowaniem juniora). Doktorant w sposób wnikliwy przeanalizował bardzo istotny kontekst zmian semantycznych, stanowiących odzwierciedlenie zmian kulturowych w postrzeganiu starości. Przedstawił także różne koncepcje dotyczące określenia „progu starości” jako granicy między dojrzałością a starością, zwracając uwagę na jej rozległość (od 45. do 80. roku życia), jak i subiektywność. Rozdział ukazuje problem wielości, niejednoznaczności pojęć stosowanych również w marketingu usług turystycznych, związanych z ofertą adresowaną do osób starszych. Autor przybliżył „starzenie się ludności w ujęciu demograficznym” korzystając zarówno z literatury przedmiotu, jak i raportów oraz danych statystycznych. Wskazał przyczyny tego procesu, odwołując się m.in. do „modelu transformacji demograficznej”, określanej także „teorią przejścia demograficznego”. Rzetelna analiza danych ukazuje sytuację demograficzną Polski na szerokim tle innych krajów europejskich z uwzględnieniem prognoz do 2050 r. Użyteczne z punktu widzenia analiz ilościowych, jak i metod prognozowania trendów demograficznych są opisane w podrozdziale 1.2.2. „Miary i skale zaawansowania starości”. W opracowaniu omówiono wyniki zróżnicowania wskaźnika starości demograficznej w Polsce, jak również skutki starzenia się ludności, widoczne w podejmowaniu wielu inicjatyw i programów uwzględniających potrzeby seniorów (m.in. takich jak: Globalna Sieć Miast Przyjaznych Wiekowi – *Global Age-Friendly Cities*, czy Rządowy Program Aktywności Społecznej Osób Starszych, przyjęty w Polsce na lata 2014-2020).

Podrozdział 1.3. „Starzenie się ludności w ujęciu geograficznym” zawiera novum – autorską propozycję wyodrębnienia „geografii starości” w ramach geografii społeczno-ekonomicznej. Autor wskazał na (ryc. 13) wiele problemów badań związanych z wiekiem wśród problematyki badań geografii ludności. Przytoczył także za S. Kurkiem (2008) główne aspekty badań geograficznych związanych ze starzeniem się ludności, zwracając tym samym uwagę na dorobek geografów z tego zakresu. „Problematykę badań procesu starzenia się ludności w ujęciu geograficznym” przedstawiono

na rycinie (ryc. 14, str. 69), na której pojawia się zaskakujące określenie „radość” obok umieralności i migracji (jest to prawdopodobnie błąd językowy, a właściwym słowem jest „rodność”). Treść podrozdziału zawiera wnikliwe rozważania, oparte na rzetelnym przeglądzie literatury przedstawiającej krajowy i zagraniczny dorobek (zwłaszcza amerykański) w zakresie geograficznych problemów dotyczących starości. Ukazuje tym samym szerokie spektrum badań geograficznych w aspekcie teoretycznym, metodycznym i poznawczym, jak i praktycznych zastosowań. Oddzielną część poświęcono przeglądowi literatury nt. „Aktywności turystycznej osób starszych jako przedmiotu badań społeczno-geograficznych”. Opracowanie tego rozdziału dobrze świadczy o teoretycznym przygotowaniu Doktoranta, a także kreatywności w zakresie konceptualizacji nurtów badań geograficznych.

Rozdział 2. pt. „Istota oferty turystycznej” zawiera uporządkowany w sposób logiczny przegląd definicji podstawowych dla podjętego tematu pojęć (tj. turystyka, rynek turystyczny, segmentacja rynku turystycznego), charakterystykę seniorów jako nabywców usług turystycznych, z uwzględnieniem raportów dotyczących sytuacji ekonomicznej seniorów w Polsce oraz zmian w społecznym postrzeganiu starości. Autor scharakteryzował również podaż rynku turystycznego adresowaną do seniorów w kontekście produktów turystycznych. W tej części pracy zdefiniowano także takie pojęcia, jak: podaż turystyczna w ujęciu systemowym, produkt turystyczny, przedsiębiorstwo turystyczne, usługi turystyczne, pośrednicy i agenci turystyczni. Doktorant w sposób syntetyczny przedstawił dużą złożoność powiązań pomiędzy sferą podaży i popytu na rynku turystycznym w postaci czytelnego schematu (ryc. 19). Oddzielny podrozdział (2.1.4.) poświęcono próbie zdefiniowania kluczowego w pracy terminu, jakim jest „oferta turystyczna dla seniorów”, przyjmując w oparciu o przegląd literatury, że stanowi ona „zmodyfikowane i zaprojektowane specjalnie dla osób starszych produkty turystyczne (w formie pojedynczych usług lub pakietu), wprowadzone i egzystujące na rynku, dostosowane do potrzeb, preferencji i możliwości odbiorców” (str. 125). Jednak później, w kontekście relacji przedstawionych na ryc. 20 pomiędzy pojęciami „oferta turystyczna” i „produkt turystyczny”, Autor stwierdza, że „termin oferta turystyczna powinien być postrzegany jako węższy od pojęcia produktu turystycznego” (str. 126). Stwierdzenie to nie jest zgodne z wcześniej przytoczonymi (str. 125) elementami tworzącymi strukturę oferty turystycznej (do których zaliczono oprócz produktów turystycznych także m.in. grupę oferujących produkty turystyczne, cenę produktów, ich jakość, czas obowiązywania ofert czy warunki sprzedaży), nie jest spójne również z zaproponowaną definicją (str. 125), zgodnie z którą oferta obejmuje produkty turystyczne. Kwestia definicji „oferty turystycznej” wymaga zdecydowanie doprecyzowania zarówno w ujęciu graficznym, jak i opisowym.

W przedstawionej charakterystyce oferty turystycznej Autor odwołał się do ujęcia systemowego. Jednak pod tytułem „Zastosowanie podejścia systemowego w naukach geograficznych” (rozdz. 2.3.2.) przytoczył wiele opracowań ekonomicznych, pominał natomiast opracowania geografów, którzy wnieśli istotny wkład w rozwój teorii systemu (m.in. T. Bartkowskiego, D. Sołowiej). W przedstawionych schematach oferty turystycznej (ryc. 20, 25, 26) kwestią bardzo dyskusyjną jest ulokowanie produktu turystycznego poza strefą rynku turystycznego. Ponadto w rozdziale tym, dotyczącym próby zdefiniowania pojęć, po raz pierwszy i dość nieoczekiwanie podano (str. 127), że badania dotyczące oferty turystycznej seniorów zostaną przeprowadzone w trzech miastach: Poznaniu, Łodzi i Warszawie. Informacja ta powinna być podana wcześniej, w rozdziale poświęconym metodyce i zakresowi badań.

Rozdział 3. „Oferta turystyczna dla seniorów w świetle wyników badań” przedstawia w części wstępnej założenia badań własnych Autora. Wybór obszaru badań, jaki stanowiły trzy miasta: Warszawa, Łódź i Poznań, wyjaśniono przytaczając przyjęte założenia. Nie wyjaśniono jednak, dlaczego pominięci zostali mieszkańcy mniejszych miast czy terenów wiejskich. W podrozdziale 3.1.3. omówione zostały wykorzystane metody badań. We wprowadzeniu podano, że „w pracy korzystano ze źródeł zastanych, jak i wtórnych”. Za dane wtórne uznano informacje zgromadzone w wyniku badań Autora (podczas gdy dane pozyskane w procesie własnych badań powinny być określane pierwotnymi). Respondentami byli słuchacze Uniwersytetu III Wieku, a w przypadku Warszawy – uczestnicy wycieczek organizowanych przez wybrane biuro. Wywiady indywidualne przeprowadzono z przedstawicielami branży turystycznej świadczącymi usługi dla seniorów. Nie wyjaśniono jednak, omawiając metodę wywiadu, wśród ilu i jakich podmiotów zostały przeprowadzone badania w wybranych miastach. Nie omówiono także szczegółowo zakresu badań przeprowadzonych przy zastosowaniu metody obserwacji, wymienionej wśród metod badań we wstępie (str. 16). Wyniki badań ankietowych, ukazujących charakterystyczne cechy badanej grupy, jak i oczekiwanej z jej perspektywy oferty turystycznej (rozdz. 3.2.), przedstawiono z uwzględnieniem podziału na trzy badane miasta w formie opisu, wykresów i tabel, uwzględniających wartości procentowe udzielonych odpowiedzi. Z uwagi na geograficzny charakter opracowania w tej części w zdecydowanie większym stopniu warto było wykorzystać takie formy przekazu informacji, jak opracowania kartograficzne, co pozwoliłoby na pogłębienie analiz przestrzennych. Autor szczegółowo opisał styl podróży seniorów oraz ich oczekiwania wobec oferty turystycznej. Przedstawione wyniki, np. dotyczące przyczyn rzadkiego udziału seniorów w wyjazdach turystycznych, potwierdzają dane przedstawione w literaturze, dotyczące głównie takich ograniczeń, jak brak środków finansowych i czasu, a także brak osoby towarzyszącej. Ponadto wskazują na istotne znaczenie w podejmowaniu decyzji o wyjeździe turystycznym takiego czynnika, jak zaufanie klientów do organizatorów wyjazdów (str.

182). Przedstawione zostały także zależności występujące między wybranymi cechami respondentów (takimi jak wiek czy wykształcenie) a aktywnością turystyczną. W interpretacji wyników własnych badań Doktorant korzystał często z literatury przedmiotu, co powoduje, że granice między wynikami badań autorskich i autorskimi wnioskami a zapożyczonymi z literatury nie zawsze są oczywiste i czytelne. W trakcie omawiania wyników badań pojawiły się także odwołania do międzynarodowego projektu, dotyczącego turystyki seniorów (*Europe Senior Tourism*). Ze względu na podjęty problem badań omówienie projektów związanych z ofertą turystyczną dla seniorów powinno być ujęte w oddzielnym rozdziale bądź podrozdziale; w obecnej formie informacje o tego typu praktykach rozproszone są w różnych częściach dysertacji.

Wyniki badań zrealizowanych i omówionych przez Pana mgr. Piotra Kociszewskiego ukazały z jednej strony zróżnicowanie potrzeb turystycznych osób starszych, z drugiej zaś – wiele ogólnych tendencji, widocznych w odpowiedziach respondentów reprezentujących wszystkie badane miasta, np. dominację celów wyjazdów związanych z wypoczynkiem i krajoznawstwem, czy wskazywania wśród najistotniejszych barier i utrudnień podczas wyjazdów turystycznych takich czynników, jak tempo zwiedzania oraz mankamenty zakwaterowania. Z przedstawionych wyników badań wyłania się, jak podsumowuje trafnie Autor, „interesujący, ale przede wszystkim szczegółowy i szczególny obraz klientów seniorów. Szczegółowy, ponieważ pozwalający dostrzec preferencje dotyczące jakościowych elementów oferty turystycznej, zbliżone w każdym z miast. Szczególny, ponieważ zrealizowane badania ankietowe, stanowiąc w dużej mierze potwierdzenie przedstawionych rozważań teoretycznych, rzeczywiście ukazują osoby starsze jako grupę zróżnicowaną, ale bardzo konkretnie identyfikującą swoje potrzeby i możliwości” (str. 202-203).

W podrozdziale 3.3. „Oferta turystyczna dla seniorów – spojrzenie wytwórców” przedstawiono wybrane przykłady tego typu oferty, obejmujące opis znanych projektów, m.in. *Europe Senior Tourism*, jak i wyniki badań (wywiadów pogłębionych), przeprowadzonych w biurach podróży w Poznaniu (12 biur), Łodzi (7 biur) i Warszawie (9 biur). Autor nie wyjaśnił jednak kryteriów wyboru poszczególnych biur w badanych miastach. We wnioskach dotyczących oferty biur podróży Doktorant odniósł się do wcześniej przedstawionych wyników własnych badań, dotyczących popytu turystycznego seniorów. Takie kompleksowe ujęcie pozwoliło na wskazanie braków występujących w ofercie turystycznej i określenie potencjału jej rozwoju. Do istotnych z praktycznego punktu widzenia wniosków należą spostrzeżenia dotyczące określeń używanych w nazwach oferty, niepodkreślających wieku (seniorów), ale raczej jej ogólną dostępność (uwzględniającą cechy istotne dla seniorów), jak również potrzeby uzupełniania informacji turystycznej o informacje ważne z punktu widzenia osób starszych. W oparciu o przeprowadzone analizy Doktorant zaproponował klasyfikację biur podróży oferujących wyjazdy dla seniorów i wydzielił ich trzy podstawowe typy. Określił także główne, pożądane formy aktywności

turystycznej, które powinny być uwzględniane w ofercie dla seniorów (ryc. 50). Koncepcja przedstawiona na ryc. 50 (str. 253) stanowi dobrą bazę do opracowania modelu oferty turystycznej adresowanej do seniorów. Treści na niej zawarte warto poszerzyć o cechy związane z obsługą turystów, sposobem organizacji wyjazdów, jak również inne, istotne czynniki wpływające na motywy podróży (zarówno subiektywne, jak i obiektywne). Tego typu model powinien być przedstawiony w oddzielnej części pracy. Stanowiłby on zarówno z punktu widzenia teoretycznego, jak i praktycznego istotny efekt przeprowadzonych badań. Słabą stroną tej części pracy stanowi opracowanie graficzne map, natomiast dobrze zostały przygotowane pod względem syntetycznej konstrukcji tabele.

W **podsumowaniu** Autor odniósł się do przyjętych celów pracy. W zakresie celu zasadniczego, jakim było „rozpoznanie specyfiki oraz charakterystyka zjawiska turystyki seniorów, i oferty turystycznej dla seniorów, ze szczególnym uwzględnieniem warunków jej powstania” (str. 9), we wnioskach opartych na przedstawionych wynikach badań stwierdził duże zróżnicowanie zachowań konsumpcyjnych podczas wyjazdów turystycznych osób starszych. Podkreślił, że nie można traktować turystów seniorów jako grupy homogenicznej, co powoduje potrzebę tworzenia zróżnicowanej oferty. Porównanie preferencji turystów seniorów w trzech wybranych miastach wykazało z jednej strony różnice związane z uwarunkowaniami ekonomicznymi (ceną) oferty, z drugiej zaś – podobieństwa obejmujące duże zróżnicowanie zachowań i oczekiwań ze strony respondentów. Autor zwrócił uwagę na poznawcze, jak i aplikacyjne walory pracy, podkreślił też znaczenie jakości usług oraz informacji zwrotnej nt. satysfakcji z oferty turystycznej po odbytej podróży w doskonaleniu oferty turystycznej. Wskazał także na potrzebę ciągłego prowadzenia badań, ukazujących ewolucję popytu turystycznego, uwarunkowanego wieloma czynnikami geograficznymi, w tym społeczno-ekonomicznymi.

Wnioski szczegółowe obejmują także wyniki badań nad podażą w zakresie oferty kierowanej do seniorów w badanych miastach. Wykazano, że oferta ta jest zróżnicowana, przy czym widoczna tendencja dotyczy koncentracji na segmencie turystyki seniorów, jako głównych adresatów oferty w przypadku lokalnych biur podróży, tworzących własne pakiety usług. Zestawienie cech rozpoznanego popytu w stosunku do oferowanej podaży wskazuje w badanych miastach na deficyt usług dostosowanych do specyfiki potrzeb badanej grupy. Wniosek ten jest istotny dla branży turystycznej, ponieważ z jednej strony ukazuje niewykorzystany potencjał turystyczny badanego segmentu rynku, z drugiej zaś – wpisuje się w widoczne w coraz większym stopniu oczekiwania turystów, dotyczące personalizacji usług. Autor zwrócił uwagę na potrzebę postrzegania turystyki w ujęciu systemowym z uwzględnieniem wielu podmiotów zaangażowanych w tworzenie usług turystycznych (zarówno komercyjnych, jak i niekomercyjnych), a tym samym zasugerował konieczność „wielowymiarowego postrzegania oferty turystycznej dla seniorów i wyjście poza jej wąski zakres, utożsamiany z konkretnymi produktami turystycznymi” (str. 258-259). Wśród głównych, rozpoznanych

uwarunkowań tworzenia oferty turystycznej dla seniorów wymienione zostały czynniki demograficzne, ekonomiczne (w tym poziom świadczeń emerytalnych obecnych i przyszłych seniorów), polityczno-prawne (m.in. rozwój rządowego projektu ASOS), technologiczne (m.in. duża otwartość na nowości techniczne pokolenia *baby boomer*) oraz społeczno-geograficzne, postrzegane w kontekście cech konkretnych miejsc zarówno generujących ruch turystyczny, jak i przyjmujących turystów. W końcowej części podsumowania Doktorant podkreślił, że przedstawione w rozprawie rozważania „odnoszące się do oferty turystycznej seniorów, jej istoty i uwarunkowań, zapewne nie wyczerpują omawianego zagadnienia, stanowią jedynie próbę ujęcia istotnego fragmentu badanej rzeczywistości” (str. 259). Świadomość ta dobrze świadczy o dystansie badacza do osiągniętych wyników. Autor ostrożnie formułuje także wnioski dotyczące prognoz rozwoju turystyki seniorów, zdając sobie sprawę z szerokiej gamy uwarunkowań tego procesu. Zestawienie efektów opracowania z przyjętym problemem badań, celem głównym i zadaniami szczegółowymi, pozwala stwierdzić, że zamierzone cele zostały osiągnięte. Wyniki badań zawierają wskazówki odnoszące się do oferty turystycznej dla seniorów, dotyczące jej struktury, wytwórców, jak i odbiorców. Wykorzystanie tych wyników w praktyce może wpływać na ewolucję związaną z poprawą jakości usług na rynku turystycznym, w tym zwłaszcza turystyki seniorów.

3. Ocena pracy, uwagi krytyczne i dyskusyjne

Do głównych kwestii wzbudzających wątpliwości merytoryczne należy brak konsekwencji w przedstawianiu relacji pomiędzy pojęciami: produkt turystyczny i oferta turystyczna (ryc. 20, 25, 26). W ujęciu graficznym produkt turystyczny został ulokowany poza sferą rynku turystycznego. Opisując te relacje Autor stwierdza: „termin oferta turystyczna powinien być postrzegany jako węższy od produktu turystycznego” (str. 126), natomiast wcześniej wymienia (za A. Panasiukiem 2014) „wśród elementów składających się na ofertę turystyczną: podmiot oferujący, produkt, cenę produktu, jakość produktu, czas obowiązywania oferty oraz warunki sprzedaży” (str. 125). Z kolei w podsumowaniu pracy, w odniesieniu do konceptualizacji pojęcia oferty turystycznej podaje, że „w wąskim znaczeniu określenie to odnosi się do produktów turystycznych, w przeważającej większości w formie pakietu usług (imprezy turystycznej), realnie egzystujących na rynku, dostosowanych do potrzeb i preferencji seniorów” (str. 256). Stwierdzenia te nie są spójne. Oferta rynkowa (w opinii recenzenta) oznacza podaż - ilość dóbr i usług (czyli de facto produktów), którą na rynku oferują producenci i pośrednicy po określonej cenie w określonym miejscu i czasie oraz na określonych zasadach. Oferta może być zatem pojęciem szerszym od produktu, jeśli zaliczymy do niej także dobra i usługi oferowane nieodpłatnie (np. pracę wolontariuszy, działalność organizacji non profit) – wówczas oferta oznacza dobra i usługi skomercjalizowane (produkty) oraz dobra i usługi niekomercyjne (bezpłatne). Produkt jest przedmiotem wymiany na rynku, elementem łączącym popyt i podaż (które to stanowią składowe

ryнку). Na ryc. 20, 25 i 26 niezrozumiały jest zasięg pola „sfera rynku” (żółty prostokąt). Powinno ono obejmować także takie elementy, jak: popyt turystyczny, produkt turystyczny oraz podaż turystyczna.

Przedstawione rozważania dotyczące turystyki osób starszych wyraźnie zostały skoncentrowane na podejściu komercyjnym, a wyniki badań odnoszą się do preferencji turystycznych mieszkańców dużych miast. W opracowaniu zabrakło odniesień do koncepcji i działań z zakresu turystyki społecznej, jak również szeroko współcześnie propagowanej „turystyki dostępnej”, obejmujących kilka głównych grup adresatów, w tym osoby starsze.

Ponadto, w omówieniu celu pracy zabrakło informacji o jej zakresie czasowym i przestrzennym, niezbędnych z uwagi na geograficzny charakter opracowania. W rozdziale dotyczącym stosowanych metod badań została wymieniona m.in. obserwacja uczestnicząca prowadzona przez Autora podczas poszczególnych wyjazdów turystycznych z grupami seniorów w charakterze ich organizatora i pilota wycieczek, jednak w pracy brak jest informacji na temat szczegółów tego typu badań oraz ich wyników. W omówieniu rodzajów wykorzystanych danych stosowane są określenia: dane „wywołane”, „zastane”, „pierwotne” oraz „wtórne”, jednak kontekst ich interpretacji jest dyskusyjny i niepotrzebnie komplikuje przekaz treści.

W strukturze pracy, biorąc pod uwagę przyjęte cele i jej zawartość, powinna zostać wyodrębniona część poświęcona projektom dotyczącym turystyki seniorów, realizowanym w Europie oraz w Polsce (informacje o nich zawarto w formie „rozproszonej” w różnych rozdziałach). Autor w przyjętej konwencji pracy często łączył omawianie wyników własnych badań z treściami zaczerpniętymi z literatury. Przegląd literatury powinien raczej poprzedzać przedstawienie metodyki oraz wyników własnych badań, a ich zestawienie z obecnym stanem wiedzy w formie dyskusji warto było omówić w oddzielnym rozdziale, poprzedzającym podsumowanie. W kilku przypadkach istotne informacje pojawiają się w nieoczekiwanych momentach, np. informacje dotyczące wyboru trzech konkretnych miast jako obszaru badań podano w rozdziale pt. „Oferta turystyczna dla seniorów jako pakiet usług” (str. 127). Pojęcie „geografii starości” wprowadzono już w rozdziale 1.2.2. „Miary i skale zaawansowania starości” (str. 45), a wyjaśniono dopiero w rozdziale 1.3.1. „Założenia geografii starości” (str. 65). W przyjętej formie prezentacji treści dominują opisy, występują także liczne tabele, wykresy, rzadziej ujęcia kartograficzne, które przy tak bogatym banku danych mogłyby służyć pogłębieniu analiz przestrzennych (geograficznych) badanego problemu.

Oceniając całość opracowania należy stwierdzić, że jego głównym atutem jest dostrzeżenie i podjęcie przez mgr. Piotra Kociszewskiego istotnego problemu badań, związanego z postępującymi zmianami demograficznymi, wzrostem liczby osób starszych, jak również z potrzebą zagwarantowania realizacji prawa powszechnego dostępu do turystyki. Autor w sposób rzetelny i wnikliwy dokonał

przeglądu literatury, jak również dobrych praktyk z zakresu podjętego tematu. Wykazał się przy tym umiejętnością porządkowania problemów i czytelnego ich wyjaśniania, zachowując konsekwentnie zasadę „od ogółu do szczegółu”. Rozważania prowadził w sposób krytyczny, nie unikał przedstawiania swojego zdania, sformułował własne propozycje związane m.in. z konceptualizacją pojęcia „geografii starości” oraz identyfikacją głównych uwarunkowań społeczno-geograficznych rozwoju turystyki seniorów. Doktorant wykazał także dystans wobec prezentowanych wyników badań, podkreślając, że ich opis stanowi fragment złożonej rzeczywistości. Wartościowe i zgodne z tradycjami geograficznych badań z zakresu turystyki i rekreacji jest zastosowane w opracowaniu systemowe ujęcie turystyki, widoczne także w jego strukturze, uwzględniającej analizy zarówno głównych elementów systemu turystyki (popytu i podaży), jak i powiązań między nimi. Nie bez znaczenia w interpretacji zarówno stanu wiedzy przedstawionej w oparciu o dostępną literaturę, jak i wyników własnych badań jest doświadczenie Autora w zakresie organizacji wyjazdów turystycznych dla seniorów. Treść pracy konsekwentnie ukazuje ewolucję w postrzeganiu starości od „demografii apokaliptycznej” do idei „aktywnego starzenia się”. Stanowi kompendium wiedzy z zakresu społeczno-geograficznych uwarunkowań turystyki seniorów o dużych walorach zarówno poznawczych, jak i aplikacyjnych.

Wniosek końcowy

W mojej ocenie rozprawa doktorska Pana mgr. Piotra Kociszewskiego pt. „Oferta turystyczna dla seniorów – jej istota i społeczno-geograficzne uwarunkowania” spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez obowiązujące przepisy (Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz.U. 2003 Nr 65 poz. 595, z późniejszymi zmianami). Praca stanowi oryginalne rozwiązanie aktualnego problemu naukowego, a jej Autor wykazał się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy badawczej. Wnioskuje zatem o dopuszczenie Pana mgr. Piotra Kociszewskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego i publicznej obrony.

Alina Zajadacz

Poznań, 14.03.2016 r.

Uwagi dotyczące strony redakcyjnej i technicznej rozprawy doktorskiej

1. Cytowanie literatury, źródeł danych
 - Spis literatury nie zawiera wszystkich cytowanych w tekście pozycji (brak m. in. Ziółkowski, Szlipko 2014; Flick 2014; Lesthaeghe, van de Kaa 1986; McCracken, Philips 2005; Riley i in. 1983; Niezgoda 2012);
 - Występują różnice w zapisie np.
H. Szwarc, R. Wasilewska, T. Walońska 1986, Rekreacja i turystyka ludzi w starszym wieku (str. 6.), w spisie literatury jest natomiast:
H. Szwarc, T. Wolańska, T. Łobożewicz, 1988, Rekreacja i turystyka ludzi w starszym wieku;
 - W przypadku kilku prac tego samego autora, z tego samego roku nie ma odniesień do konkretnej pracy poprzez rozróżnienie: a, b (np. Głąbiński 2014 str. 5, str. 15);
 - Występują różnice dotyczące roku wydania publikacji w tekście oraz spisie literatury (np. Steuden 2013/2012, str. 30; Kowalczyk-Anioł 2012/2013, str. 31; Kowalczyk 2001/2002 str. 72; Niezgoda, Zmyślony 2003/2006 (str. 96, 104);
 - Pomijani są niektórzy autorzy lub brak jest części tytułów np.: w tekście Baltes 1990 (str. 77), w spisie Baltes & Baltes (red.) 1990, w tekście: Ubóstwo w Polsce 2013, str. 100-101, w spisie Ubóstwo ekonomiczne w Polsce; Kachniewska, Nawrocka 2012 (str. 108, 109, 112, 114), w spisie: Kachniewska, Nawrocka, Niezgoda, Pawlicz 2012.
2. Styl i interpunkcja
W tekście występują usterki interpunkcyjne, stylistyczne. Korekty wymaga styl, zwłaszcza żargonowe określenia, takie jak np. „wyjaśnienie zjawiska aktywności turystycznej seniorów i konsumpcji dedykowanej im oferty” (str. 11).
3. Tabele, ryciny, mapy
Do wszystkich opracowań graficznych powinny być odniesienia w tekście. Niektóre tabele są zbyt rozbudowane (ryc. 30 i kolejne tego typu), co powoduje trudności w interpretacji danych. Mapy powinny mieć lepszą jakość graficzną.

Powyższe uwagi mogą być pomocne w opracowaniu tekstu do druku, nie umniejszają jednak walorów merytorycznych opracowania.

Alina Zojadacz